

TUUKKA TOMPERI

Opetuksen monet mallit ja suomalainen ratkaisu

Katsomus-, uskonnon- ja etiikanopetuksen muotoja on monenlaisia eri maissa. Usein päätöksiksi kuvataan seuraavat kolme: kaikille yhteistä etiikkaa tai neutraalia uskontotietoa (tai molempia samassa oppiaineessa); oppilaiden taustan mukaan eriytettyä tunnustuksellista opetusta useille eri ryhmille; tai ei lainkaan erillistä uskonnonopetusta julkisessa koulussa. Asia ei kuitenkaan ole näin yksinkertainen. Tarkemmin katsoen edes Euroopan maista ei löydy kahta täysin samanlaista käytäntöä.

Vertailua vaikeuttavat suuret erot kulttuuri- ja aatehistoriassa, oikeudellisissa ja yhteiskuntapoliittisissa perinteissä, uskonnollisessa maisemassa ja koulutusjärjestelmissä. Kaikissa vertailukelpoisissakaan maissa ei ole kansallisia opetussuunnitelmia, jotka määrittävät oppiaineen sisällöt ja tarkat tuntijaot. Toisissa maissa opetussuunnitelmia antaa väli- ja paikallistason hallinto. Koulujärjestelmissä voi myös olla vaihtoehtoisia linjoja jo varhaisilta luokilta, toisin kuin pohjoismaisessa yhteisessä peruskoulussa. Joissain maissa on runsaasti yksityisiä (kirkkokuntien ylläpitämiä tai vaihtoehtopedagogisia) kouluja julkisten koulujen rinnalla. Kouluasteiden ikärajatkaan eivät kulje kaikkialla samoin, joten oppiaineratkaisuja pitäisi tarkastella erikseen ensimmäisen ja toisen asteen koulutuksen eri vaiheissa.

Vertailua hankaloittaa entisestään, että oppiaineiden sisällöt eroavat suuresti eri maissa, vaikka ne nimensä perusteella näyttäisivät vastaavan toisiaan. Lisäksi tulisi tarkastella etiikkaa ja uskonnonopetusta laajemmin muitakin oppiaineita ja moraalikasvatuksen kokonaisuutena eri järjestelmissä. Olipa erillisen etiikan- ja uskonnonopetuksen ratkaisu mikä tahansa, useimmissa maissa opetetaan yhteiskuntatietoa ja kansalaistaitoa (*citizenship/civic education, l'instruction civique*) ja joissain filosofiaa. Näihin aineisiin sisältyy etiikkaa ja moraalikasvatusta. Muutamissa valtioissa perusasteen opetusta ei ole lainkaan jaettu kiinteisiin oppiaineisiin, vaan koulujen tulee tarjota laajempia aihealueita yhdisteleviä opintokokonaisuuksia. Olisi siis katsottava pintaa syvemmälle eli perehdyttävä opetussuunnitelmiin ja paikallisiin opetusperinteisiin.

Olenaisia eroja syntyy siitäkin, ovatko oppiaineet (mahdollisine vaihtoehtoineen) kiinteä ja pakollinen osa opetussuunnitelmaa vai valinnaista ja vapaaehtoista ylimääräistä opetusta – mikä on oman uskonnon opetuksessa yleisin käytäntö. Tästä usein myös riippuu, an-

netaanko oppiaineesta arvosana todistukseen ja mikä on aineen tutkinnollinen status ja yleinen arvostus.

Rinnastusten tekeminen vaatii siis varovaisuutta, ei vähiten siksi, että keskustelut käyvät vilkkaina muual- lakin. Uudistuksia on tapahtunut 2000-luvulla, ja lisää on varmasti tulossa. Monissa tunnustuskuntiin jaetun opetuksen maissa debatoidaan esimerkiksi siitä, kehittääkö opetusta autonomisesti pedagogisten ja akateemisten asiantuntijoiden voimin, vai pitääkö kunkin uskonnon oppisisältöjen olla uskonnollisten auktoriteettien määriteltävissä. Paikoin kiistat ovat voimakkaasti poliittisointuneita. Espanjassa oikeisto- ja vasemmistohallitukset ovat jo yli 30 vuotta käyneet köydenvetoa kaikille pakollisen uskonnonopetuksen tai etiikan sisällyttämisestä kansalliseen opetussuunnitelmaan. Turkissa on tasavallan synnystä lähtien kiistelty samaan tapaan uskonnon asemasta koulussa kemalististen sekulaaristen ja konservatiivisten islamististen poliittisten näkemysten välillä. Näin voimakas politisoituminen ja hallitusvallan vaihtumista seuraava tempoilu ei ole ollut suomalaiselle koulutuspolitiikalle tyyppillistä.

Joissain maissa on Ranskan tapaan aatehistoriallisista ja perusoikeudellisista syistä noudatettu sekularismin eli valtiollisen (ja kunnallisen) tunnustuksettomuuden periaatetta. Periaatetta on tulkittu niin, ettei julkisen koulun opetussuunnitelmiin voi kuulua uskonnonopetusta. Etiikkaa voidaan kuitenkin opettaa filosofian viitekehyksessä ja uskontoja käsitellä historian, yhteiskuntaopin tai filosofian tunneilla. Monissa maissa etiikka on ensisijainen oppiaine, mutta sen voi korvata opiskelemalla omaa uskontoa. Etiikka on myös yleisin uskonnonopetuksen vaihtoehto siinä tapauksessa, että ne kummatkin kuuluvat kaikille yhteiseen oppimäärään.

Pohjois- ja Länsi-Euroopassa on monin paikoin lähestytty kaikille yhteisen neutraalin uskontotiedollisen ja eettisen opetuksen mallia. Toisaalta varsin yleinen eurooppalainen käytäntö edelleen on, että oman us-

”Japanilaisessa mallissa kaikki oppilaat osallistuvat viikoittain yhteiseen moraalikasvatuksen tuokioon.”

konnon opetusta tarjotaan vapaaehtoisena ylimääräisenä oppiaineena (pääasiassa valtauskonnon mukaisesti mutta tietyin ehdoin myös muille tunnustuskunnille). Tällöin uskonnolliset ja pedagogiset auktoriteetit määrittävät yhdessä oppisisällöt, ja uskontoa voi opettaa koulun oman opettajan sijaan kirkon edustaja. Opetuksen tunnustuksellisuus tai kulttuuripainotteisuus vaihtelee hyvin paljon koulusta ja opettajasta riippuen. Katolisissa maissa käytäntö periytyy kirkon ja valtion välisistä historiallisista sopimuksista, joiden mukaan oppilailla on oikeus saada kouluviikon aikana uskonnonopetusta, vaikkei se olekaan osa yhteistä oppimäärää. Koulujen on tarjottava sille paikka lukujärjestyksessä, mutta opetus ei ole pakollista. Opetukseen osallistumisen vaihtelu on suurta, Italian ja Kreikan noin 90 prosentista Tšekin kymmenen prosenttiin ja vielä pienempiin määriin monissa Baltian ja Itä-Euroopan maissa. Toisaalta myös joissain entisissä sosialistimaissa on kehitetty kaikille yhteistä etiikan ja uskontotiedon opetusta.

Ranskan mallin historia on itse asiassa samankaltainen kuin monissa katolisissa maissa. Ranskassakin alun perin periaatteena oli, että viikkoon piti jättää kouluopetuksesta vapaa aika, jolloin kirkko itse voi järjestää uskonnonopetuksen sitä haluaville – opetus ei kuitenkaan saanut tapahtua koulun seinien sisällä. Valtion ja uskonnon suhteiden historia on tietysti kaikissa maissa vaikuttanut vahvasti käytäntöjen muotoutumiseen omalatuiseksi.

Saksan osavaltioiden tavallisin käytäntö muistuttaa suomalaista mallia, sillä siellä yhteiseen opetussuunnitelmaan kuuluu valtauskontolähtöinen (katolinen tai protestanttinen) uskonnonopetus ja useimmissa osavaltioissa myös joidenkin vähemmistöuskontojen tunnustuksen mukainen opetus. Uskonnonopetuksen vaihtoehtona on valittavissa etiikkaa tai filosofiaa. Uusin tulosmallien joukossa lienee Venäjällä luotu ja vuonna 2010 käynnistetty opetus, jossa on kuusi vaihtoehtoista

oppiainetta: sekulaarinen etiikka (42 % oppilaista ensimmäisenä vuonna), ortodoksinen kulttuuri (30 %), maailmanuskontojen kulttuuri (18 %), islamilainen kulttuuri (9 %), buddhalainen kulttuuri (alle 1 %) ja juutalainen kulttuuri (alle 1 %). Vaihtoehtoista huolimatta uskontojen opetus on tunnustuksetonta kulttuurilähtöistä uskontotietoa, opetussuunnitelman runko on kaikille aineille yhteinen, kolmannes opetuksesta toteutetaan yhdistetysti ja eettistä dialogia pidetään keskeisenä tavoitteena. Kiinnostavasti omansalainen on puolestaan perinteikäs japanilainen malli. Kaikki oppilaat osallistuvat viikoittain yhteiseen moraalikasvatuksen tuokioon, jota ei ole sidottu katsomuksiin tai uskontoihin ja joka ei ole varsinainen oppiaine.

Suomalaisessa keskustelussa viitataan usein Ruotsin kaikille oppilaille yhteiseen uskontotieto-oppiaineeseen (*religionskunskap*). Alun perin 1960-luvun yhtenäiskulttuurin oloissa luodun oppiaineen uudistustarpeista keskustellaan kuitenkin jatkuvasti Ruotsissakin. Tuoreempi pohjoismainen vertailukohta on sen sijaan Norja, jossa 1997 alkunsa saanut yhteinen oppiaine uudistettiin perusteellisesti 2008 uskonto- ja elämäntutkimustietoa sekä filosofiaa ja etiikkaa sisältäväksi katsomusaineeksi (*religion, livssyn og etikk*). Norjan esimerkki on kiinnostava siksin, että siellä (lasten) filosofia on vahva osa oppiainetta jo alaluokilta alkaen.

13 omaa uskontoa ja elämäntutkimustieto

Suomessa uskontoa ja elämäntutkimustietoa opetetaan sekä peruskoulussa että lukiossa pakollisina oppiaineina. Oppiaineista saa arvosanan päästötodistukseen, ja niistä osan voi suorittaa ylioppilaskirjoituksissa (luterilainen ja ortodoksinen uskonto sekä elämäntutkimustieto). Lukiossa opetetaan kolme pakollista kurssia, ja yhdeksänvuotisen peruskoulun aikana opetuksen vähimmäismäärä on kaikkiaan 11 vuosiviikkotuntia (uudessa tun-

tijaossa vuodesta 2016 alkaen 10 vvt). Vuosiviikkotunti tarkoittaa kirjaimellisesti yhtä opetustuntia viikossa läpi lukuvuoden, käytännössä siis yhteensä 38 oppituntia, jotka voidaan jakaa muullakin tavoin kouluvuoden ajalle. (Kurssimuotoisessa opetuksessa vuosiviikkotunti vastaa täten yhtä kurssia.) Vertailun vuoksi: peruskoulussa opetetaan äidinkieltä ja kirjallisuutta 42 vuosiviikkotuntia (uudessa tuntijaossa samoin 42), matematiikkaa 32 (32), ympäristö- ja luonnontiedeaineita 31 (31), liikuntaa 18 (20), historiaa ja yhteiskuntaoppia 10 (12).

Kaikissa koulujärjestelmissä moraalikasvatus toteutuu monitasoisesti, ennen kaikkea yhteisessä arkitoiminnassa. Suomessa on opetusta eheyttäviin ja koko koulutoimintaa läpäiseviin niin sanottuihin aihekokonaisuuksiin määritelty useita eettisesti tärkeitä tavoitteita ja sisältöjä. Niiden vaikuttavuus on kuitenkin todettu heikoksi, elleivät sisällöt pääse osaksi oppiaineiden opetusta. Monien oppiaineiden opetussuunnitelmissa mainitaan toki tavoitteita ja sisältöjä, joilla on selvästi moraalikasvatuksellinen luonne. Esimerkkeiksi käyvät liikunta ja terveystieto (sosiaalisuus ja myönteisen minäkuvan tukeminen), yhteiskuntaoppi (oikeudet ja velvollisuudet, aktiivinen kansalaisuus) sekä biologia ja maantieto (luonnonsuojelu ja

vastuullisuus). Varsinainen eettinen opetus ja keskustelu on silti selvästi keskitetty uskonnon ja elämäntietämystiedon opetukseen.

Opetushallitus on antanut peruskouluun opetussuunnitelman perusteet 13 uskontoaineelle sekä elämäntietämystiedolle. Oman uskonnon opetuksen muodot ovat tällä hetkellä seuraavat (aakkosjärjestyksessä): adventistinen uskonto, bahá'í-uskonto, buddhalainen uskonto, evankelis-luterilainen uskonto, islam-uskonto, Herran Kansa ry:n uskonto, juutalainen uskonto, katolinen uskonto, Krishna-liikkeen uskonto, Kristityhteisön uskonto, Myöhempien Aikojen Pyhien Jeesuksen Kristuksen uskonto, ortodoksinen uskonto ja vapaakirkollinen uskonto.

Näistä ylivoimaisesti yleisimmin opetettu on ev.lut. uskonto; muiden oppilasmäärät ovat prosentuaalisesti pieniä. Toiseksi eniten opiskellaan elämäntietämystietoa (2010 tilaston mukaan 17 143 oppilasta eli 3,21 % peruskoululaisista), kolmanneksi eniten ortodoksista uskontoa ja neljänneksi eniten islamia. Etenkin elämäntietämystiedon ja islamin oppilasmäärät ovat olleet jo kauan tasaisessa nousussa, luterilaisen uskonnon puolestaan pienessä laskussa. Luterilaisen uskonnon-

Suomalaisen mallin alkuperä

Uskonnonopetuksen käytäntö ratkaistiin Suomessa jo sata vuotta sitten oppivelvollisuuskoulun perustaa valettaessa. Keskustelussa kansakoulun järjestysmuodon perusteista ja opetussuunnitelmasta näkemykset hajaantuivat. Taustana oli 1800-luvun lopulla vilkastunut kulttuurimurros uusine ulkomaisine vaikutteineen sosialismista tolstoilaisuuteen ja luonnontieteellisestä naturalismista uskonnolliseen liberalismiin.

Sosiaalidemokraattien aatteellinen johto (mm. Julius Ailio ja Hilja Pärssinen) vaati tunnustuksellisen uskonnonopetuksen poistamista koulusta Forssassa 1903 hyväksytyin ohjelman mukaisesti. Uskonnonopetuksen kritiikkiä harjoittivat myös Prometheus-seuran piirissä kokoontuneet tieteilijät ja oppineet (mm. Rolf Lagerborg ja Edvard Westermarck). He kannattivat ranskalaisiin ja muihin eurooppalaisiin esikuviin viitaten maallista etiikkaa ja historiallis-uskontotieteellistä näkökulmaa opetukseen. Koulupedagogiikan johtavat nimet, liberaalin edis-

tyspuolueen Mikael Soininen ja Oskari Mantere, päätyivät puolestaan ehdottamaan kansakouluun kaikille yhteistä siveysopin (etiikan) opetusta perinteisen uskonnonopetuksen rinnalle. Varovaisen myöntyvällä kannalla ehdotukseen oli myös osa Santeri Alkion johtamasta maalaisliitosta.

Kiista siveysopin opettamisesta politisoitui ja vaikutti myös vuoden 1922 eduskuntavaaleihin. Vastustuksen eturintamaan asettuivat konservatiivisten ja kirkollisten piirien ohella myös uudistusmielisen Teologisen lauantaiseuran kokoomuslaiset kirkonmiehet Lauri Ingman, Erkki Kaila ja Paavo Virkkunen. Suomen kirkon seurakuntatyön keskusliitto muiden kristillisten järjestöjen sekä *Kotimaan* ja muiden lehtien kanssa organisoivat maanlaajuisen vastarinnan. Ympäri Suomea pidettiin lähes 300 kirkkokansan kokousta. Niiden pöytäkirjoissa yhdyttiin Ingmanin kirjaamaan ohjelma-julistukseen, jonka ytimenä oli siveysopin vastustus: "Kirkkokansa ehdottomasti vastustaa, että kristinuskonopetukseen

noijautumaton siveysopinopetus tehdään pakolliseksi evankelis-luterilaisten vanhempien lapsille."

Vastustus sai myös muut puolueet vetäytymään. Uusi eduskunta päätti lopulta 1923, että kansakoulussa opetetaan tunnustuksellista uskontoa ja ainoastaan siitä luterilaiseen kirkkoon kuulumattomina vapautetuille uskonnonhistoriaa ja siveysoppia. Pohjimmiltaan sama ratkaisu on edelleen voimassa.

Tuolloisen voimakkaan politisoitumisen taustalla oli useita lähihistorian tekijöitä. Epäluuloja ja huolta kirkollisissa piireissä herättivät kirkon ja valtion suhteiden nopea muutos sekä maan jakanut kansalaissota ja sosialistien kirkonvastaisuus. Periaatteellisella tasolla syvin erimielisyys koski sitä, onko (kristillisestä) uskonnosta irrotettu moraalikasvatus lainkaan mahdollista.

Laajempi katsaus historiaan sekä aikakauden kirjoituksiin & näin -verkkosivuilla: www.netn.fi/katsomusaineet

opetuksen osuus on kuitenkin selvästi suurempi kuin kirkkoon kuuluvien oppilaiden määrä (noin 85 % peruskoulun oppilaiden ikäryhmässä). Yhtenä syynä tähän ovat muun kuin luterilaisen opetuksen käytännön toteutuksen ongelmat ja puutteet eri puolilla Suomea. Näistä puutteista ovat valittaneet niin ortodoksit, islamilaiset kuin uskonottomatkin. Aluehallintovirastot ovatkin viime vuosina alkaneet kiinnittää asiaan huomiota ja paistella kuntia ja kouluja ongelmien korjaamiseen.

Alueelliset erot oppilasmäärissä ovat erittäin suuria. Lukuisissa kunnissa ei järjestetä lainkaan muuta kuin luterilaista uskonnonopetusta. Toisaalta Helsingissä joka neljäs opiskelee jotakin muuta katsomusainetta (esimerkiksi vuoden 2010 tilastossa 12,4 % opiskeli elämäntietoa ja 8,1 % islamia). Koulukohtainen vaihtelu on vieläkin suurempaa. Helsingissä on jo kouluja, joissa luterilaista opetusta saa alle puolet oppilaista. Koulujen ja alueiden erot unohtuvat herkästi. Koulut toimivat varsin erilaisissa olosuhteissa, joten jäykät valtakunnalliset yleistyksiset johtavat usein harhaan.

Suomalaisen mallin erityispiirteitä

Maailmassa on muitakin maita, joiden julkisissa kouluissa uskonnon ja etiikan opetus on jaettu useisiin eri katsomuskuntiin. Suomalaisessa tilanteessa on silti muutamia erikoisuuksia. Ei ensinnäkään vallitse yksimielisyyttä siitä, pitäisikö suomalainen malli laskea kansainvälisessä katsannossa tunnustukselliseksi opetuksiksi vai ei. Nimikkeeltään se on vuoden 2001 uudesta uskonnonvapauslaista alkaen ollut ”oman uskonnon” opetusta erotuksena aikaisemmasta ”oman tunnustuksen mukaisesta” opetuksesta. Toisaalta niin Opetushallitus, Suomen evankelis-luterilainen kirkko kuin opettajatkin eri kyselytutkimuksissa ovat esittäneet, ettei ainakaan luterilaisessa opetuksessa tapahtunut tuossa yhteydessä juurikaan muutoksia.

Opetussuunnitelmien (ja oppikirjojen) perusteella vähemmistöuskontojen opetus vaikuttaa tavoitteiltaan ja sisällöiltään keskittyneen selvästi uskonnon omaan tunnustukseen ja uskonnolliseen sosialisointiin. Vähemmistöuskonnot eivät ole kuitenkaan yhdenvertaisessa asemassa opetussuunnitelmien. Suomessa opetetaan kristillistä uskontoa useiden eri tunnustusten mukaisesti, ja protestanttisillekin suuntauksille on omia opetussuunnitelmiaan. Sen sijaan esimerkiksi islamia opetetaan vain yhdessä yhteisessä oppiaineessa, vaikka islamilaisia yhdyskuntia on Suomessa toistakymmentä ja islamin valtasuuntauksiakin kaksi, sunnalaisuus ja shiialaisuus. Vastaavasti opetussuunnitelma on olemassa pelkästään Krishna-liikkeelle, vaikka hindut ja vedalaiset jakaantuvat moniin eri ryhmiin. Buddhalaisuudelle on samoin vain yksi yhteinen opetussuunnitelma.

Evankelis-luterilaista opetusta on kutsuttu ”ohuesti” tai ”heikosti” tunnustukselliseksi, sillä se on osin yleiskristillistä ja tässä mielessä erottuu muista kristillisistä opetussuunnitelmista. Tarkkaan rajatusta teologisesta näkökulmasta opetus ei ole tunnustuksellista, koska

se ei sisällä virallisia tunnustuksellisia muotoja, kuten uskontunnustuksen lausumista, katekismusopetusta tai rukoilemista. Uskonnon harjoittaminen ei saa enää kuulua opetukseen. Toisaalta uskonnonharjoituksen elementteihin voidaan pedagogisin perustein tutustua, joten ero saattaa olla epäselvä.

Erimielisyys tunnustuksellisuuden rajanvedosta ei ole uusi ilmiö. Oppivelvollisuuskoulun alusta lähtien asiasta on vallinnut erilaisia käsityksiä niin oppiaineen edustajien kuin kirkonkin piirissä. Peruskoulua luotaessa 1960-luvulla alettiin tulkita tunnustuksellisuutta niin, että se viittaa opetuksen pedagogisiin tavoitteisiin eikä suppeasti opetuksen dogmaattiseen sisältöön. Siten myös peruskoulun opetussuunnitelmakomitea totesi, että tunnustuksellinen uskonnonopetus on ”Raamattuun pohjautuvaa yleiskristillistä opetusta” – ja tämä linja kuvaa paljolti nykyistäkin luterilaista opetusta.

Pedagoginen katsanto pitääkin opetusta tunnustuksellisenä jo silloin, jos kyseisen uskonnon maailmankuvaa opetetaan totuutena ja etiikan perustana, se on tarkoitus opetuksessa sisäistää tutustumalla pyhiin kirjoituksiin ja opetuksella pyritään lähentämään oppilasta kirkkoon ja seurakuntaan. Nämä piirteet liittyvät edelleen selvästi luterilaiseenkin uskonnonopetukseen. Näin on etenkin alakoulun osalta sekä opetussuunnitelmissa että oppikirjoissa. Yläkoulussa ja lukiossa aineeseen sisältyy enemmän myös uskontotiedollisia elementtejä.

Suomalaiset opetussuunnitelman perusteet jättävät kuitenkin melko paljon liikkumatilaa, joten todelliset rajanvedot tekee yksittäinen opettaja itse. Tästä syystä on käytännössä mahdotonta vastata yksiselitteisesti kysymykseen opetuksen tunnustuksellisuudesta – asia ratkeaa kussakin opetusryhmässä erikseen.

Suomen evankelis-luterilaisen ja ortodoksisen kirkon historiallinen erityisasema näkyy paitsi näiden pitkässä opetusperinteessä myös oppiaineiden muista uskonnonopetuksen muodoista erottuvassa asemassa. Niissä annettava opetus on pakollista kirkkojen jäseniksi rekisteröidyille lapsille ja nuorille sekä peruskoulussa että lukiossa. Muissa eurooppalaisissa koulujärjestelmissä uskonnonopetukseen osallistumista ei ole sidottu kirkon tai uskonnollisen yhdyskunnan jäsenyyteen, vaan se on huoltajan (tai tietystä iästä alkaen oppilaan itsensä) valittavissa. Tavallinen katolilaisten ja ortodoksisten eurooppalaisten maiden lähtökohta on ollut ”oikeus oman uskonnon opetukseen” koulussa, jolloin opetusta on tarjottava sitä haluaville. Suomessa on vuoden 2001 uskonnonvapauslain jälkeen samaan tapaan painotettu ”oikeutta omaan uskontoon”, mutta käytännössä enemmistöllä on tällä hetkellä velvollisuus oman uskonnon opiskeluun.

Elämäntietoa

Suomalainen erikoisuus on myös uskonnonopetuksen rinnalla toteutettava oppiaine elämäntietoa. Se synnyttiin 1980-luvun alussa niille oppilaille, jotka olivat saaneet vapautuksen tunnustuksellisesta uskonnon-

opetuksesta. Lapsilähtöistä pedagogiikkaa, maailmankuvatutkimusta ja aatehistoriaa, kulttuuri- ja uskonto-tietoa, yhteiskunta- ja kansalaistaitoa sekä filosofiaa ja ihmisoikeusetiikkaa yhdistelevälle oppiaineelle ei ole aivan suoraa vastinetta missään muussa koulujärjestelmässä.

Uskonnonopetusta vastaavaa keskustelua on käyty myös elämäkatsomustiedon aatteellisista painotuksista. Etenkin oppiaineen alkuvaiheita leimasivat ennakkoluulot. Sitä vieroksuttiin uskonnonopetuksen haastajana ja epäiltiin materialismin ja ateismin propagoimisesta koulussa. Tilanne elämäkatsomustiedon kehittämisessä on ollut kuitenkin toisenlainen, sillä se on ollut moneen otteeseen myös ateistista materialismia edustaneiden pienten piirien kritiikin kohteena. Esimerkiksi Vapaa-ajattelijain liitto kritisoi toisinaan aiempina vuosikymmeninä elämäkatsomustietoa muun muassa ”kristilliseksi humanismiksi” ja vaati uskonnonopetuksen ohella myös sen poistamista koulusta kokonaan. Nämä asenteet ovat muuttuneet, mutta se ei ole seurannut oppiaineen muuttumisesta vaan sukupolvenvaihdoksesta Vapaa-ajattelijain liitossa.

Elämäkatsomustiedolla on alusta saakka ollut varsin selviä aatteellisia yhteyksiä humanismiin, valistuksen rationalismiin, liberalismiin ja ihmisoikeusajatteluun. Vaikka ateismin propagoiminen on selvästi virheellinen käsitys elämäkatsomustiedon luonteesta, varteenotettavaa kritiikkiä on suunnattu siihen, että kristinuskon aateperintö on näkynyt oppiaineessa liian vähän. Niin sanottuja maailmanuskontoja elämäkatsomustiedossa on sen sijaan perinteisesti käsitelty runsaastikin.

Uskonnonopetusta koskevat julkiset kiistat ovat Suomessa toisinaan tiivistyneet juuri luterilaisen uskonnonopetuksen ja elämäkatsomustiedon välille. Oppiaineen alkuvuosikymmenellä debattia herätti muun muassa kansanedustaja Pekka Haaviston vuonna 1989 vireille laittama eduskunta-aloite, jossa ehdotettiin näiden oppiaineiden välisen valinnan avaamista huoltajille ja oppilaille. Kiistat ovat kuitenkin yleensä syntyneet etäällä koulujen arjesta ja pedagogisesta kehittämistyöstä. Käytännössä oppiaineilla on ollut varsin paljon yhteistä jo siksi, että monissa kouluissa niitä opettaa sama opettaja. Uskonto lienee historian ohella edelleen yleisin elämäkatsomustiedon aineenopettajien pääoppiaine. Lukioissa uskonnon ja filosofian opetus on hyvin usein kuulunut samaan virkaan, eikä elämäkatsomustiedon liittäminen siihen ole harvinaista.

Nykytilanteessa luterilaista opetusta ja elämäkatsomustietoa yhdistää se, että molempien opetukseen voivat osallistua moniin eri katsomusryhmiin perhetaustaltaan kuuluvat oppilaat. Esimerkiksi enemmistö luterilaiseen kirkkoon kuulumattomistakin oppilaista osallistuu luterilaiseen uskonnonopetukseen ja monet vähemmistöuskontojen oppilaat elämäkatsomustiedon opetukseen. Siten näillä kahdella oppiaineella on muista poiketen ilmeiset perusteet ja kannustimet katsomukselliseen avoimuuteen sekä opetussuunnitelmissa että opetuksen käytännöissä.

Ennen vuoden 2001 uskonnonvapauslakia uskonnon opettajien tuli kuulua opetuksensa mukaiseen

uskonnolliseen yhdyskuntaan. Laki poisti tämän vaatimuksen. Elämäkatsomustiedon opettajilla ei ollut tätä ennenkaan taustaansa koskevia vaatimuksia. Helsingin kouluissa vuonna 2003 tehdyssä kyselyssä vain joka kymmenes luokan- tai aineenopettaja vastasi päätyneensä elämäkatsomustiedon opettajaksi siksi, ettei kuulu kirkkoon. Elämäkatsomustiedon opettajaksi onkin helppo kuvitella myös mihin tahansa uskonnolliseen yhdyskuntaan kuuluva opettaja, kunhan hän opettaa pätevästi ja opetussuunnitelmien mukaisesti. Opettajan katsomustausta herättää kuitenkin edelleen keskustelua etenkin pienryhmäisten uskontojen mutta myös luterilaisen opetuksen piirissä. Tämä on tietysti yksi konkreettinen osoitus siitä, ettei opetuksen tunnustuksellisuuden kysymystä ole helppo ratkaista oman uskonnon opetuksessa.

Nykyään opettajilta vaaditaan säädöksissä vain muodollista pätevyyttä eli asetusten edellyttämiä yliopistollisia opintoja. Luterilaisen uskonnon opettajia valmistuu sekä teologian että uskontotieteen tieteenaloilta. Yliopistollisella opettajankoulutuksella on pitkät ja vahvat perinteet, ja luterilaisen uskonnonopetuksen kehitystyö on ollut kansainvälisestäkin vertaillen laadukasta. Ortodoksisen koulutuksen juuret ovat jo vuonna 1880 perustetussa Sortavalan seminaarissa. Myös elämäkatsomustiedon yliopistollinen koulutus on vakiintunutta. Yliopistoissa elämäkatsomustiedon opetuskokonaisuuksia koordinoi yleensä filosofian tai uskontotieteen oppiaine tai opettajankoulutuslaitos. Sen sijaan muiden uskontojen opettajia on koulutettu Suomessa vasta muutaman vuoden ajan.

Katsomusaineen määräytyminen oppilaille

Katsomusaineisiin ohjautuminen ei tapahdu yhdenmukaisesti. Se riippuu oppilaan ja hänen perheensä katsomustaustasta ja rekisteröitymisestä uskonnollisten yhdyskuntien jäseneksi. Hieman asiaa suoristaan: luterilaiseen kirkkoon kuuluvat oppilaat eivät voi valita, mutta muilla ryhmillä on vaihtoehtoja opetuksen järjestäjän alueella vallitsevasta tilanteesta riippuen. Uskonnollisiin yhdyskuntiin rekisteröitymättömät voivat opiskella joko elämäkatsomustietoa tai luterilaista uskontoa; ortodoksit voivat opiskella oman uskontonsa sijaan myös luterilaista uskontoa, jos huoltaja näin ilmoittaa; muihin uskonnollisiin yhdyskuntiin rekisteröityneet tai muihin uskontokuntiin kulttuurisesti kuuluvat voivat pyytää oman uskontonsa opetusta tai valita elämäkatsomustiedon tai luterilaisen uskonnon. Opetuksen järjestäjän on tarjottava vähemmistöuskontojen ja elämäkatsomustiedon opetusta, jos saman opetuksen järjestäjän piirissä eli yleensä samassa kunnassa on vähintään kolme opetuksen oikeutettua oppilasta.

*Lisätietoa verkkolähteistä ja kirjallisuudesta
niin & näin -verkkosivuilta:
www.netn.fi/katsomusaineet*

Eurooppalaisten maiden malleja

Seuraavassa luokitellaan uskonnon- ja etiikanopetuksen tarjontaa peruskoulua vastaavilla kouluasteilla eri valtioissa. Koulujärjestelmien erityispiirteiden vuoksi luokittelu on vain karkeasti suuntaa-antava; sen on lähinnä tarkoitus osoittaa eroja ja yhtäläisyyksiä suomalaisen malliin. Eri lähteiden välillä on ristiriitoja, mikä kertoo luokittelun vaikeudesta. Järjestelyissä on tapahtunut useita muutoksia 2000-luvulla; koontiin on pyritty etsimään ajantasainen tieto. Lisäksi on alueellisia eroja sekä rinnakkaisjärjestelmiä (n. 20 % oppilaista EU:n alueella opiskelee yksityiskouluissa, joista suuri osa on kirkkokuntien ylläpitämiä). Jaottelu pätee valtiorahoitteisiin julkisiin kouluhin, mutta useimmissa maissa säädökset ovat samat myös yksityiskouluille.

Useimmiten oma uskonto on valinnainen tai vaihtoehtoinen oppiaine, mutta eroja on siinä, pitääkö sen opetusta anoa vai anoa vapautusta siitä. Monissa maissa uskonnonopetusta tarjotaan vasta ylemmillä luokilla. On myös vaihtoehtoja, joissa perusopetuksen opetussuunnitelma ei jakaudu oppiaineisiin vaan laajempiin aihealueisiin. Jaottelussa ei ole otettu lukuun lähiaiaineita (filosofia, yhteiskunnalliset aineet, sosio-emotionaalisen kasvatuksen aihealueet), joissa myös on etiikan opetusta.

Etiikanopetusta/moraalikasvatusta muissa oppiaineissa (tai omana aineenaan), ei erillistä uskonnonopetusta (uskontoja voidaan käsitellä muussa opetuksessa, kuten historiassa, filosofiassa ja yhteiskuntaopissa):

- Ranska

Etiikka ensisijaisena oppiaineena tai etiikanopetusta/moraalikasvatusta muissa oppiaineissa, lisäksi joillain luokilla valinnaisena ylimääräisenä oppiaineena uskontotieto tai oma uskonto, jota voi anoa (yleensä edellytyksenä oppilasmäärän täytyminen):

- Bulgaria (rajana 13 oppilasta), Hollanti (aihealue ”uskonnolliset ja ideologiset liikkeet” osana yhteiskunnallista opetusta), Latvia (10 oppilasta), Makedonia, Portugali, Slovenia (alemmilla luokilla ”etiikka yhteiskunnassa”, ylemmillä luokilla valinnainen ”uskontotieto ja etiikka”), Tšekki (7 oppilasta), Viro (15 oppilasta)

Yhteinen tunnustuksen opetus opetussuunnitelmassa (vapautus mahdollinen):

- Norja (*religion, livssyn og etikk*, uskonto, elämäntutkimus ja etiikka; oppiaineen sisältö jakautuu peruskoulussa kolmeen yhtä suureen osaan: (1) kristinusko, (2) maailmanuskonnot ja muut elämäntutkimukset, (3) filosofia ja etiikka)

- Ruotsi (*religiönskunskap*, uskontotieto; uskontoa opetetaan omana oppiaineenaan 4. luokalta lähtien, luokilla 1–3 yhteiskunnallisten aineiden opetus eli maantieto, historia, yhteiskuntaoppi ja uskontotieto on yhdistetty kokonaisuudeksi)

- Iso-Britannia (*religious education*, oppiaineen sisältöä ei kansallisessa opetussuunnitelmassa, päätösvalta paikallisviranomaisilla, arvosanan antaminen ei pakollista)

- Tanska (*christendom*, kristilliseen kulttuuriperintöön painotettu aine katsotaan tunnustukseksi, vapautuksen voi saada anomuksesta)

Oikeus tunnustukselliseen uskonnonopetukseen, joka on vapaaehtoinen valinnainen tai ylimääräinen aine (huoltajat tai yli 14-vuotiaat oppilaat itse valitsevat), ei osa yhteistä opetussuunnitelmaa. Yleensä vaihtoehtoisena oppiaineena etiikka:

- Italia (ei vaihtoehtoista oppiainetta, n. 90 % osallistuu katoliseen opetukseen), Espanja (n. 75 % osallistuu, muilla vaihtoehtoisia opintoja), Bosnia ja Herzegovina, Kroatia (n. 80 % katolisessa opetuksessa, vaihtoehtona etiikka), Luxemburg (vaihtoehtona etiikka)

Osassa mainituista maista opetusta tarjotaan useille eri uskontokunnille tiettyjen ehtojen (mm. oppilasmäärän) täytyessä. Opetuksen voi järjestää kirkko tai muu uskonnollinen yhdyskunta, mutta yleensä opettajan palkkion maksaa ainakin osittain valtio.

Tunnustuksellinen (tai ns. oma) uskonnonopetus yhteisessä opetussuunnitelmassa ensi sijassa enemmistöuskonnon mukaisesti, mutta tiettyjen ehtojen täytyessä (oppilasmäärä ym.) myös muille rekisteröidyille uskonnollisille yhdyskunnille; vaihtoehtona etiikka tms. (valinnan tekevät huoltajat tai yli 14-vuotiaat oppilaat):

- Belgia, Itävalta, Puola, Saksa, Serbia, Slovakia, Suomi, Unkari

Vaihtoehtoina etiikka/filosofia (Belgia, Puola, Saksa, Slovakia, Unkari) tai kansalaiskasvatus (Serbia); Suomessa ev.lut. ja ortodoksisen kirkon jäsenet eivät voi valita vaihtoehtoista opetusta.

Tunnustuksellinen (tai ns. oma) opetus yhteisessä opetussuunnitelmassa enemmistöuskonnon mukaisena ja sille joko vaihtoehtoinen oppiaine (etiikka tms.) tai anomuksesta vapautus (huoltajien tai yli 14-vuotiaan omasta pyynnöstä):

- Irlanti (uskontotietopainotteinen), Kreikka, Kypros, Liettua (etiikka), Malta, Pohjois-Irlanti, Romania